

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΘΟΥΡΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΣΣΗΝΙΑ

ΜΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ

ABSTRACT: The ancient theatre of Thouria was uncovered in 2016 after a thorough geophysical and archaeological survey on the western slope of the hill where the ancient city was developed. The excavation, which continues to this day, revealed the semi-circular orchestra of the ancient theatre, with the drainage pipe surrounding it, as well as the first row of stone seats in situ. The northern retaining wall and the walls of the northern and southern parodos were also uncovered. The theatre did not have a fixed scene-building, but a wooden mobile skene, which slid on stone grooves that ran the length of the scene-building area. The stone grooves ended in the *skenotheke*, a large, autonomous structure on the left side of the orchestra, where the wooden skene was stored and kept. A similar mobile stage is found in the ancient Hellenistic theatres of Messene, Megalopolis and Sparta.

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΘΟΥΡΙΑΣ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΩΜΟΠΟΛΗ της Θουρίας βρίσκεται σε απόσταση περίπου 10 χλμ. βορειοδυτικά της Καλαμάτας, ενώ τα ερείπια της αρχαίας πόλης εντοπίζονται σε μικρή απόσταση βορειότερα, στην ράχη επιμήκους υψώματος, μήκους 1 χλμ. περίπου, κατεύθυνσης από Β-Ν, που υψώνεται σχεδόν 100 μ. πάνω από το επίπεδο της πεδιάδας. Η θέση είναι ορατή από την παλιά Εθνική Οδό Καλαμάτας – Τρίπολης, η οποία διέρχεται από τους δυτικούς πρόποδες του λόφου. Η ταύτιση της θέσης με την αρχαία Θουρία, οφείλεται σε επιγραφές, κυρίως ψηφίσματα, νόμους και εφηβικούς καταλόγους, που βρέθηκαν διάσπαρτα σε διάφορα σημεία της έκτασης την οποία καταλαμβάνει η αρχαία πόλη. Στα παλιότερα γνωστά επιγραφικά ευρήματα, προστέθηκαν πρόσφατα οι

αναθηματικές επιγραφές και οι εφηβικοί κατάλογοι που ήλθαν στο φως κατά τις ανασκαφές του Ασκληπιείου της αρχαίας πόλης.¹

Τα ιστορικά στοιχεία για την αρχαία Θουρία αντλούνται αποσπασματικά και σε συνάρτηση με τη γενικότερη ιστορία της Μεσσηνίας, σύμφωνα με τις πληροφορίες των ιστοριογράφων της εποχής, Θουκυδίδη (I 101.2) και Πολύβιου (XXV 1 και XXIII 17.2), καθώς και από τις διηγήσεις του περιηγητή Παυσανία (Παυσ. IV 1-29 και IV 31.1-2), που επικεντρώνονται κυρίως στα γεγονότα των Μεσσηνιακών πολέμων και στα κατορθώματα των Μεσσήνιων ηρώων στους αγώνες τους κατά των Σπαρτιατών κατακτητών. Ο μακροχρόνιος πόλεμος ανέδειξε ως νικητές τους Λακεδαιμόνιους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στον τόπο κατά το τελευταίο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ. (Παυσ. IV 10.7 και VIII 5.7).

Ο ιστορικός Θουκυδίδης (I 101-103) αναφέρει ότι η Θουρία ήταν *περίοικος* πόλη των Λακεδαιμονίων, καθώς οι κάτοικοί της απολάμβαναν κάποιων προνομίων έναντι των άλλων Μεσσηνίων υποτελών, και φαίνεται ότι από τότε καθιερώθηκε το νέο όνομα *Θουρία*, που εκτόπισε το μυκηναϊκό τοπωνύμιο *Άνθεια*.

Μετά την ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα από τους Θηβαίους και την ίδρυση της Μεσσήνης από τον νικητή Επαμεινώνδα το 369 π.Χ., φαίνεται ότι η Θουρία αποτέλεσε από το 365 π.Χ. μέλος της ελεύθερης μεσσηνιακής πολιτείας, παραμένοντας η δεύτερη σε δύναμη πόλη της Μεσσηνίας, εφόσον κατείχε μεγάλη έκταση της ανατολικής χώρας, με τα όρια της επικράτειάς της να φθάνουν έως την Μεσσήνη και την Μεγαλόπολη και να εκτείνονται ως την θάλασσα, που έφερε το όνομα: *Θουριάτης κόλπος*.

Κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής κυριαρχίας, τα όρια της Μεσσηνίας μεταβάλλονταν σύμφωνα με τις πολιτικές σκοπιμότητες των ρωμαίων αυτοκρατόρων, ενώ το 78 μ.Χ. επί αυτοκράτορα Βεσπασιανού, φαίνεται ότι τοποθετήθηκαν οριστικά πλέον τα σαφή όρια μεταξύ Λακωνίας και Μεσσηνίας, τα οποία είναι ακόμη σήμερα ορατά στην κορυφογραμμή του Ταϋγέτου.² Παραμένει ωστόσο άγνωστο αν η Θουρία, μετά τον τελευταίο αυτό καθορισμό των συνόρων ανήκε στη Μεσσηνία ή εξακολούθησε να παραμένει στην επιρροή των Σπαρτιατών, όπως όλες οι περιοικίδες πόλεις. Ο περιηγητής Παυσανίας στην σύντομη περιγραφή

1. Η συστηματική ανασκαφή στο Ασκληπιείο διενεργήθηκε κατά τα έτη 2009-2013, υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας με την διεύθυνση της υπογραφομένης, βλ. Αραπογιάννη, ΠΑΕ (2009-2013) και της ιδίας (2017)· Πετράκος (2009-2013), ΕΡΓΟΝ.

2. Γιαννακόπουλος (1953) 147 κ.ε.· Κουρσούμης – Κοσμόπουλος (2013) 55-75.

του για την Θουρία (Παυσ. IV. 31.1-2) αναφέρει ότι στην εποχή του (2ος αι. μ.Χ.) οι θουριάτες είχαν κατεβεί από την πόλη τους, που παλαιά βρισκόταν *ἐν μετεώρῳ* (δηλαδή σε ύψωμα) και είχαν εγκατασταθεί στην πεδιάδα, που απλώνεται στις δυτικές υπώρειες του υψώματος, απ' όπου διέρχεται ο ποταμός Άρις.

Μετά τον Παυσανία τις πρώτες πληροφορίες για την αρχαία Θουρία δίνουν οι ξένοι αρχαιόφιλοι περιηγητές Leake, Curtius, Le Bas, Bursian και Frazer,³ που επισκέφθηκαν την περιοχή τον 19ο αι. και περιέγραψαν λεπτομερώς όσα ερείπια της αρχαίας πόλης ήταν ακόμη τότε ορατά. Το 1911 ο Α. Σκιάς περιγράφει την πληθώρα των αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών που εντόπισε εντοιχισμένα σε οικίες του χωριού Παλαιόκαστρο, στη δυτική πλευρά της ακρόπολης.⁴ Εκτενή περιγραφή της περιοχής έδωσε αργότερα, το 1930, ο Σουηδός αρχαιολόγος Μ. Ν. Valmin,⁵ ενώ κατά τη δεκαετία του 1960 επισκέφθηκε την περιοχή ο Hope Simpson, ο οποίος εκπόνησε τοπογραφικό χάρτη, δίνοντας έμφαση στα μυκηναϊκά κατάλοιπα της θέσης.⁶ Πρόσφατη καταγραφή των ορατών αρχαίων λειψάνων της πόλης έγινε από τον G. Sachs, στο πλαίσιο του αρχαιολογικού οδοιπορικού του στη Μεσσηνία,⁷ ενώ κατά το χρονικό διάστημα 2005-2009, πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα και τοπογράφηση στην έκταση της αρχαίας πόλης από κλιμάκιο της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας.⁸

Παρά τις αλλοιώσεις του φυσικού τοπίου, που συντελέστηκαν με την πάροδο των αιώνων, αποτελεί θετική συγκυρία το γεγονός ότι η περιοχή, όπου εκτείνεται η αρχαία πόλη, δεν οικοδομήθηκε στους νεώτερους χρόνους, αλλά παρέμεινε αμιγώς αγροτική έως σήμερα.

Η αρχαία ακρόπολη εντοπίζεται στο βορειότερο εκτεταμένο ωοειδές πλάτωμα του λόφου, ενώ στα τρία μικρότερα πλατώματα της λοφοσειράς, που αναπτύσσονται νοτίως της ακρόπολης, στη θέση γνωστή ως “Ελληνικά”, εντοπίζεται η προϊστορική κατοίκηση της περιοχής, όπου υπάρχουν σαφή λείψανα ανθρωπίνης παρουσίας ήδη από την πρώιμη

3. Leake (1830) 354-356· Curtius (1852) 161· Le Bas (1870)· Bursian (1872) 168-9· Frazer (1898) 425· Αραπογιάννη (2017) 21-22.

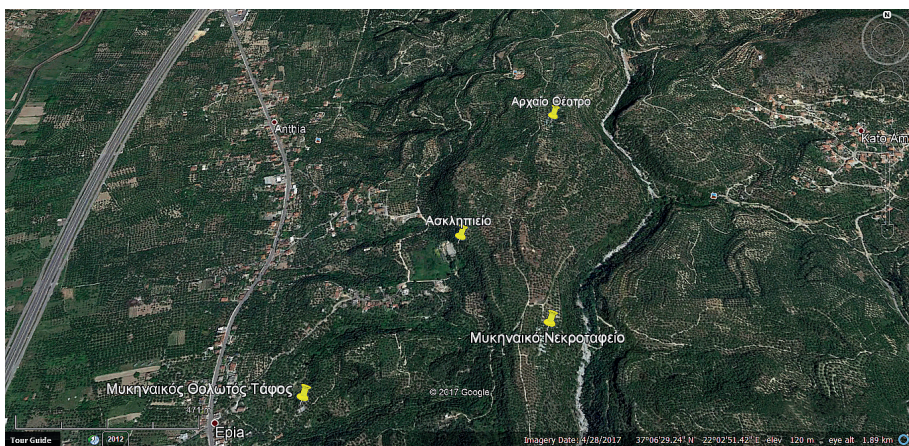
4. Σκιάς (1911) 117-118.

5. Valmin (1930) 56-62.

6. Hope Simpson (1957) 243-5 και (1966) 121-124.

7. Sachs (2006) 105-110.

8. Επικεφαλής του προγράμματος ήταν ο τότε διευθυντής της ΙΑΣΑ Δρ. Ε. Greco και η υπογραφομένη, ως διευθύντρια της ΛΗ' ΕΠΚΑ Μεσσηνίας.

Εικόνα 1. Αποψη από αέρος της αρχαίας Θουρίας με σημειωμένες τις σημαντικότερες αρχαιολογικές θέσεις (Google 2017)

εποχή του Χαλκού (ΠΕ II περίοδος: 2750–2250/2200 π.Χ.) και κυρίως των μυκηναϊκών χρόνων (ΥΕ περίοδος: 1680–1060 π.Χ.) (ΕΙΚ. 1). Στους ιστορικούς χρόνους η πόλη ήταν τειχισμένη, όπως φανερώνουν τα ερείπια του αρχαίου ισοδομικού τείχους, του τέλους του 4ου αι. π.Χ., που είναι ορατά σε αρκετό ύψος στη θέση της αρχαίας ακρόπολης.

Εντυπωσιακό είναι το πλήθος των επιφανειακών αρχαίων, διάσπαρτων λειψάνων σε όλη την έκταση της αρχαίας πόλης, καθώς και των εντοιχισμένων αρχιτεκτονικών μελών στις σύγχρονες ξερολιθιές και στις μικρές αγροικίες, ενώ σε πρόσφατες δοκιμαστικές ανασκαφικές έρευνες, ήλθαν στο φως σημαντικά οικοδομικά κατάλοιπα δημόσιων κτιρίων αναδεικνύοντας σταδιακά τη δομή και την έκταση της αρχαίας πόλης.⁹

Στην πόλη θα πρέπει να υπήρχε λατρεία της Αθηνάς, της Αρτέμιδος και του Απόλλωνα, δεδομένου ότι αγαλματικοί τύποι των θεοτήτων αυτών απεικονίζονται σε νομίσματα της Θουρίας, ενώ ο περιηγητής Παυσανίας αναφέρεται εκτενώς μόνο σε ένα ιερό της πόλης, ονομαστό στην εποχή του, αφιερωμένο στη Συρία θεά. Πρόκειται για μια θεότητα ανατολικής προέλευσης, που εισάχθηκε κατά τον 2ο αι. π.Χ. στην Ελλάδα (Δήλος) από την πόλη της βόρειας Συρίας Βαμβύκη ή Ιεράπολη. Κατά τις πληροφορίες του Παυσανία, στο ιερό της εισηγμένης αυτής θεότητας

9. Οι διερευνητικές ανασκαφικές έρευνες διενεργήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 2009–2020, κυρίως στην περιοχή των “Ελληνικών”, στο πλαίσιο του ανασκαφικού προγράμματος της αρχαίας Θουρίας, που πραγματοποιείται υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας με τη διεύθυνση της υπογραφομένης.

στη Θουρία πραγματοποιούνταν μυστηριακές τελετουργίες με κυρίαρχο στοιχείο το νερό. Στην επικράτεια της Θουρίας ανήκε και το αρχαιότατο παραθαλάσσιο ιερό του Ποσειδώνα, όπου τελούνταν ετήσιες εορτές με λαμπρούς ιππικούς αγώνες προς τιμήν του θεού, τα ονομαζόμενα Ποσειδαια.¹⁰

Εκτός των αρχαίων τειχών, στις δυτικές υπώρειες του λόφου της αρχαίας πόλης, οι πρόσφατες ανασκαφές (2009–2013) έφεραν στο φως το παντελώς άγνωστο ιερό του Ασκληπιού (4ος–1ος αι. π.Χ.), το οποίο δεν αναφέρεται σε αρχαίες πηγές ούτε σε επιγραφικές μαρτυρίες. Το τεχνητό άνδρηρο, επάνω στο οποίο είναι κτισμένα τα οικοδομήματα, συγκρατείται από δύο αναλημματικούς τοίχους, ενώ το τέμενος απαρτίζεται από τον περικλειστο δωρικό ναό του Ασκληπιού και της Υγείας με τους βωμούς του, μια ιωνική στοά και τον χώρο του εγκοιμητηρίου. Οι αναθηματικές επιγραφές και οι εφηβικοί κατάλογοι καθώς και ο ιερός νόμος, που βρέθηκαν *in situ*, αποτέλεσαν πολύτιμο υλικό τόσο για την ταύτιση του ιερού όσο και για την κατανόηση της σημασίας του στη δημόσια ζωή των κατοίκων της πόλης.¹¹

Η διαχρονική κατοίκηση, με την ίδρυση μικρών αγροτικών οικισμών, συνεχίστηκε στην ευρύτερη περιοχή της ακρόπολης της Θουρίας κυρίως στους βυζαντινούς χρόνους και τον μεσαίωνα έως την περίοδο της τουρκοκρατίας, διατηρώντας έως σήμερα την ονομασία “Ελληνικά” ή “Παλαιόκαστρο”.

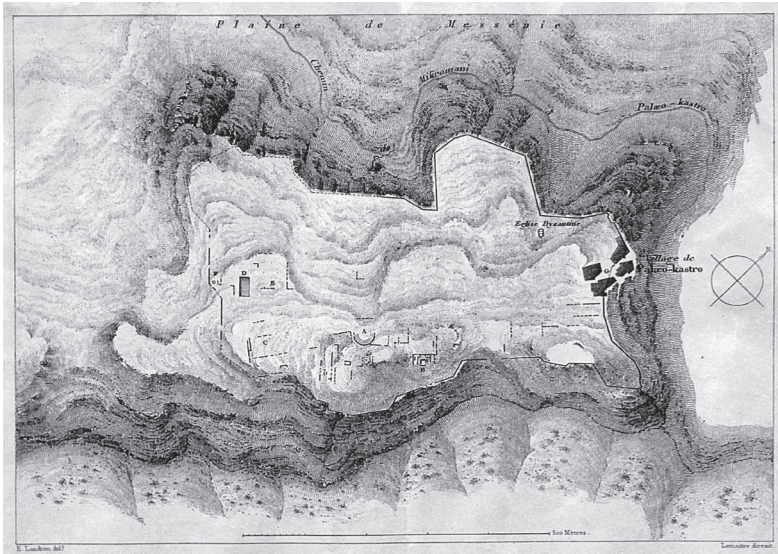
B. ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΘΟΥΡΙΑΣ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Οι αρχαίες πηγές δεν παρέχουν πληροφορίες για την ύπαρξη θεάτρου στην αρχαία Θουρία. Η παλαιότερη γνώση μας για το αρχαίο θέατρο αντλείται από τοπογραφικό διάγραμμα του 19ου αι., το οποίο εκπονήθηκε και δημοσιεύθηκε από τον Le Bas (1870), όταν ο ίδιος επισκέφθηκε την περιοχή κατά τη διάρκεια αρχαιολογικής αποστολής (ΕΙΚ. 2).¹²

10. Θέμελης (1969) 352–357.

11. Αραπογιάννη (2014) 185–196· Αραπογιάννη–Μακρή (2015) 83–94· Αραπογιάννη–Μακρή (2019) 229–240· Αραπογιάννη (2017) 93–99.

12. Le Bas (1870). Πολλές δεκαετίες αργότερα δημοσιεύθηκε από τον Hope Simpson (1957) και (1966), νέο τοπογραφικό διάγραμμα, στο οποίο η θέση του θεάτρου σημειωνόταν, βορείως της ακροπόλεως, εκτός των αρχαίων τειχών. Ωστόσο στις ερευνητικές ανασκαφικές τομές που διενήργησα το 2009 στην εν λόγω θέση εντόπισα μόνο μια φυσική κοιλότητα του εδάφους χωρίς άλλες αρχαιολογικές ενδείξεις.

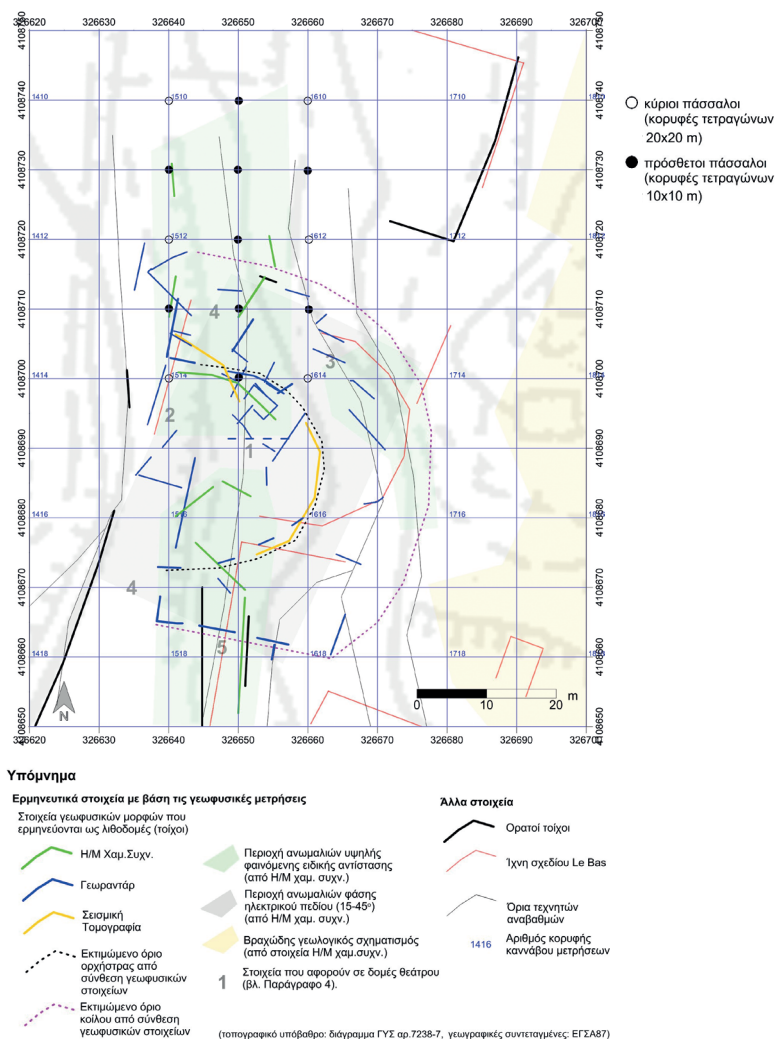
Εικόνα 2. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής των «Ελληνικών» Θουρίας (Le Bas, 1870)

Στο ανωτέρω τοπογραφικό διάγραμμα απεικονίζονται γραμμικά, τα θεμέλια διαφόρων μεγάλων οικοδομημάτων, τα οποία διακρίνονταν τότε στην κορυφή του υψώματος, ενώ ένα ημικύκλιο που φέρει την υπόδειξη “Α”, χαρακτηρίζεται ως θέατρο.

Η συστηματική έρευνα για τον εντοπισμό του αρχαίου θεάτρου διεξάχθηκε το έτος 2015 και βασίστηκε στα τοπογραφικά στοιχεία που παρείχε το ανωτέρω σκαρίφημα σε συνδυασμό με την διενέργεια γεωφυσικής έρευνας καθώς και ενδεδειγμένης αρχαιολογικής μελέτης. Η γεωφυσική έρευνα επικεντρώθηκε σε αγροτική έκταση 13 στρεμμάτων περίπου, στη θέση “Ελληνικά” της Θουρίας, με την εφαρμογή των εξής μεθόδων: Ηλεκτρομαγνητικών Χαμηλής Συχνότητας (ΗΜ), Γεωραντάρ και Επιφανειακής Σεισμικής Τομογραφίας.¹³

Κατά την γεωφυσική μελέτη έγινε η κατά το δυνατόν προσαρμογή των στοιχείων του παλιού τοπογραφικού σκαριφήματος του Le Bas στα σημερινά χαρτογραφικά δεδομένα, αφού προηγήθηκε η αναγνώριση στην ύπαιθρο των ελάχιστων ορατών αρχαίων καταλοίπων στην περιοχή

13. Η συστηματική γεωφυσική έρευνα διενεργήθηκε από τον Δρα Λάζαρο Πολυμενάκο (2015) και (2017), ο οποίος επίσης εκπόνησε με υποδειγματική επιστημονική μεθοδικότητα την γεωφυσική μελέτη, βάσει της οποίας κατέστη ασφαλής ο εντοπισμός της θέσης του αρχαίου θεάτρου.

Εικόνα 3. Τοπογραφικό με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων της γεωφυσικής έρευνας (Πολυμενάκος, 2015)

και έγινε η αποτύπωσή τους με τη χρήση συστήματος GPS στο τοπογραφικό υπόβαθρο του Ελληνικού Γεωδαιτικού Συστήματος Αναφοράς (ΕΓΣΑ87). Η διαδικασία περιέλαβε και τη συσχέτιση στοιχείων γεωμορφολογίας, που απεικονίζονταν στο σκαρίφημα του Le Bas, και την κατά το δυνατόν αναγνώρισή τους στην σημερινή ύπαιθρο, με τη χρήση τοπογραφικού διαγράμματος κλίμακος 1:5000 (ΓΥΣ 1990). Το αποτέλεσμα της εφαρμογής αυτής έδωσε τη δυνατότητα εντοπισμού της θέσης

του θεάτρου με πιθανό σφάλμα της τάξης των 10 μ. λόγω της αδυναμίας απόλυτης προσαρμογής του σκαριφήματος του Le Bas στα σημερινά χαρτογραφικά δεδομένα, αλλά και πιθανού πρωτογενούς σφάλματος στην απεικόνιση της θέσης του θεάτρου κατά την υλοποίηση του αρχικού τοπογραφικού σκαριφήματος (ΕΙΚ. 3). Τον σαφή εντοπισμό της θέσης δυσχέρωναν οι γεωμορφολογικές αλλοιώσεις που είχε υποστεί η περιοχή κυρίως από τις αρχές του 20ού αι. έως τις μέρες μας, λόγω της εντατικής αγροτικής καλλιέργειας με τη χρήση μηχανικών μέσων, τη δημιουργία τεχνητών επιπέδων, τη διάνοιξη αγροτικών δρόμων και την πυκνή δενδροφύτευση με ελαιόδενδρα. Ο συνδυασμός των γεωφυσικών και των αρχαιολογικών δεδομένων υπέδειξε με βεβαιότητα τη θέση του αρχαίου θεάτρου, εντός πυκνόφυτου ιδιόκτητου ελαιώνα, έκτασης περίπου 4 στρ., που χωροθετείται στη δυτική πλευρά του επιμήκους υψώματος της αρχαίας πόλης.¹⁴

Η θέση καλύπτεται επιφανειακά από μέτρια συνεκτικό εδαφικό αμμο-αργιλικό υλικό, ενώ το ανάγλυφο είναι μέτριο, με κλίση προς τα δυτικά και χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη τριών τεχνητών αναβαθμών πλάτους 3-10 μ. και υψομετρικής διαφοράς 1-3 μ. Οι αναβαθμοί συγκρατούνται κατά μήκος από σύγχρονους αναλημματικούς τοίχους αργολιθοδομής (ξερολιθιές) κατεύθυνσης από Β-Ν.¹⁵

Το θέρος του 2016 έγινε έναρξη της συστηματικής ανασκαφής στο εν λόγω αγροτεμάχιο, με την διενέργεια πέντε διερευνητικών τομών, που οριοθετήθηκαν στο μεσαίο από τα τρία επάλληλα τεχνητά επίπεδα του κτήματος. Την μόνη επιφανειακή αρχαιολογική ένδειξη στο χώρο, παρείχε η εμφάνιση μέρους δύο επάλληλων λιθοπλίνθων κατεύθυνσης από Β-Ν, πίσω από μια σύγχρονη ξερολιθιά στο δυτικό πρανάς του αγροκτήματος. Κατά την επέκταση της ανασκαφής στο σημείο εκείνο, διαπιστώθηκε ότι οι δύο λιθοπλίνθοι ανήκαν στον τοίχο του βόρειου αναλήμματος του θεάτρου, που άρχισε να αποκαλύπτεται σε μήκος 12,30 μ.

Το ανάλημμα είναι κατασκευασμένο από ορθογώνιες λιθοπλίνθους ψαμμιτικού ασβεστίτη, υπόλευκου χρώματος¹⁶, σε ισοδομική

14. Κατά τη γεωφυσική έρευνα αποκλείστηκαν δύο από τις τρεις τοποθεσίες στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίες είχαν θεωρηθεί πιθανές για τη θέση του μνημείου, διότι στερούνταν επαρκών επιφανειακών αρχαιολογικών ενδείξεων.

15. Όπως διαπιστώθηκε κατά την εξέλιξη της ανασκαφής, οι περισσότερες σύγχρονες ξερολιθιές είχαν κτιστεί στη θέση των αρχαίων αναλημματικών τοίχων, τους οποίους είτε είχαν καταστρέψει, είτε τους είχαν ενσωματώσει στην τοιχοδομία τους, είτε τους είχαν επικαλύψει ώστε να μην είναι ορατοί.

16. Οι μέγιστες διαστάσεις εκάστης λιθοπλίνθου είναι: μηκ. 1,25/1,20 μ. πλάτ. 0,70/0,63 μ. ύψ. 0,45 μ.

Εικόνα 4. Το βόρειο ανάλημμα του θεάτρου. Αποψη από ΝΔ
(Αραπογιάννη, 2016)

τοιχοδομία, με μέγιστο σωζόμενο ύψος επτά δόμων (δηλ. 3,15/3,70 μ.) (ΕΙΚ. 4). Ο αναλημματικός τοίχος φέρει αντηρίδες τόσο στην όψη όσο και στην πίσω πλευρά ώστε να ενισχύεται η αντοχή του στις πιέσεις των χωμάτων του κοίλου. Οι αντηρίδες της όψης είναι μικρότερες, κτισμένες σε κανονικές αποστάσεις μεταξύ τους, ενώ αυτές της πίσω πλευράς, κατεύθυνσης από Α-Δ, έχουν μεγαλύτερο μήκος¹⁷, είναι αμελέστερης κατασκευής και προφανώς δεν ήταν ορατές εφόσον ο ρόλος τους ήταν καθαρά στατικός.

Σε απόσταση 2,10 μ. δυτικά του αναλημματικού τοίχου με παράλληλη κατεύθυνση προς αυτόν, αποκαλύφθηκε ο τοίχος της βόρειας παρόδου, παρόμοιας τοιχοδομίας και με μέγιστο σωζόμενο ύψος εξ (6) δόμων (2,70 μ.). Συνδέεται με το ανάλημμα με κάθετο εγκάρσιο τοίχο, είναι ισχυρός, διπλός με αντηρίδες στις δύο πλευρές του, σε άνισες αποστάσεις μεταξύ τους (ΕΙΚ. 5). Οι μεγάλες λιθόπλινθοι που τον απαρτίζουν¹⁸ φέρουν στην πλατειά άνω επιφάνεια βαθείς τόρμους πελεκόσχημων ξύλινων συνδέσμων¹⁹ καθώς και ίχνη μοχλοβοθρίων. Σε μεταγενέστερη οικοδομική

17. Οι μέγιστες αποκαλυφθείσες διαστάσεις των αντηρίδων της πίσω πλευράς είναι: μήκ. 7,10 μ. πλάτ. 0,60 μ. ύψ. 1,25 μ.

18. Οι μέγιστες διαστάσεις των λιθοπλίνθων της βόρειας παρόδου είναι: μήκ. 1,28 μ. πλάτ. 0,63 μ. ύψ. 0,45 μ.

19. Οι διαστάσεις των τόρμων είναι: μήκ. 0,33 μ. πλάτ. 0,11/0,06 μ. βάθος 0,05 μ.

Εικόνα 5. Το βόρειο ανάλημμα και ο τοίχος της βόρειας παρόδου.
Αποψη από ΝΔ (Αραπογιάννη, 2016)

φάση, προσκολλήθηκε στο βόρειο άκρο του τοίχου της παρόδου, ισοδομικός τοίχος επεκτεινόμενος προς Β, ο οποίος παρουσιάζει ισχυρή ολίσθηση από την ευθεία, με έντονη κλήση προς την δυτική πλευρά.

Ο ιδιαίτερα προσεγμένης κατασκευής τοίχος, σχηματίζει έξεργους πλάκες στην όψη ενώ το συνολικό σωζόμενο μήκος του είναι 9,20 μ. από Β-Ν, το πλάτος του 0,70 μ. και το ύψος του επτά (7) δόμοι (δηλ. 3,10 μ.).²⁰ Στο νότιο άκρο του ο τοίχος της παρόδου φέρει λοξότμητη στέψη και σώζεται σε μέγιστο ύψος τριών δόμων. Η απόληξή του ενισχύεται με ορθογώνια, πιθανώς επιχρισμένη κατασκευή (διαστ. 1,95 x 1,30 μ. και ύψος τριών (3) δόμων (δηλ. 1,29 μ.) που προσκολλάται στην εξωτερική δυτική πλευρά του.²¹

20. Σε απόσταση 1,28/1 μ. δυτικά του μεταγενέστερου τοίχου, αποκαλύφθηκε κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο, ο ανατολικός επιμήκης τοίχος της άγνωστης έως τότε σκηνοθήκης, η ταύτιση της οποίας δεν κατέστη προσωρινά εφικτή λόγω των περιορισμένων τότε διαθέσιμων ανασκαφικών δεδομένων.

21. Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι υπήρχε μεταγενέστερη χρήση στο χώρο αυτό, όπου τα χώματα ήταν εξαιρετικά διαταραγμένα, φαιόχρωμα με έντονα ίχνη καύσης, πεσμένους αργούς λίθους μέτριων διαστάσεων, τεμάχια κεράμων και μεγάλες ποσότητες σκωρίας σιδήρου, που μαρτυρούν εκτεταμένη εργαστηριακή χρήση, πιθανώς επεξεργασίας σιδήρου.

Κατά την ίδια ανασκαφική περίοδο, καθοριστικής σημασίας για την ταύτιση του θεάτρου, υπήρξε η διερευνητική τομή²², που διανοίχθηκε σε απόσταση περίπου 10 μ. νοτιοανατολικά του αναλημματικού τοίχου, σε σημείο όπου το πρανές σχημάτιζε φυσική κοιλάτητα.

Σε βάθος 1,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε μέρος της ορχήστρας του θεάτρου, με τον λίθινο, ορθογωνίας διατομής αποχετευτικό αγωγό που την περιβάλλει (πλάτους 0,48 μ. και βάθους 0,46 μ.) καθώς και η πρώτη σειρά των λίθινων εδωλίων του κοίλου (ΕΙΚ. 6).

Πίσω από την πρώτη σειρά των εδωλίων ήρθε στο φως μεγάλος αριθμός συσσωρευμένων αρχιτεκτονικών μελών από το δομικό υλικό του θεάτρου, κυρίως τμήματα εδωλίων, που είχαν βίαια αποσπασθεί από την αρχική τους θέση και κατακερματιστεί, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε β' χρήση.

Τα στοιχεία που προέκυψαν κατά την πρώτη δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα το 2016, επιβεβαίωσαν τη θέση του αρχαίου θεάτρου, με το κοίλο προσανατολισμένο προς τα δυτικά, με θέα στην Μακαρία πεδιάδα, που απλώνεται στους πρόποδες του υψώματος της αρχαίας πόλης και τον Μεσσηνιακό κόλπο στο βάθος. Το τοπίο πλαισιώνει στα βορειοδυτικά, στο βάθος, ο επιβλητικός όγκος του όρους Ιθώμη με το ιερό του Διός Ιθωμάτα στην κορυφή του.

Κατά τις επόμενες ανασκαφικές περιόδους που ακολούθησαν έως σήμερα, συνεχίστηκε σταδιακά η αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου, παρέχοντας σαφή εικόνα του μνημείου, χωρίς ωστόσο να έχει ολοκληρωθεί πλήρως η ανασκαφή του.²³ Τα διαθέσιμα έως σήμερα ανασκαφικά

Εικόνα 6. Τμήμα της ορχήστρας του αρχαίου θεάτρου. Άποψη από Ν (Αραπογιάννη, 2016)

22. Οι διαστάσεις της δοκιμαστικής τομής είναι 6 x 5,50 μ.

23. Βλ. Bieber (1961) γενικώς για την αρχιτεκτονική των ελληνικών και ρωμαϊκών θεάτρων.

Εικόνα 7. Αεροφωτογραφία του αρχαίου θεάτρου
(Φωτογραφία Jörg Rambach, 2020)

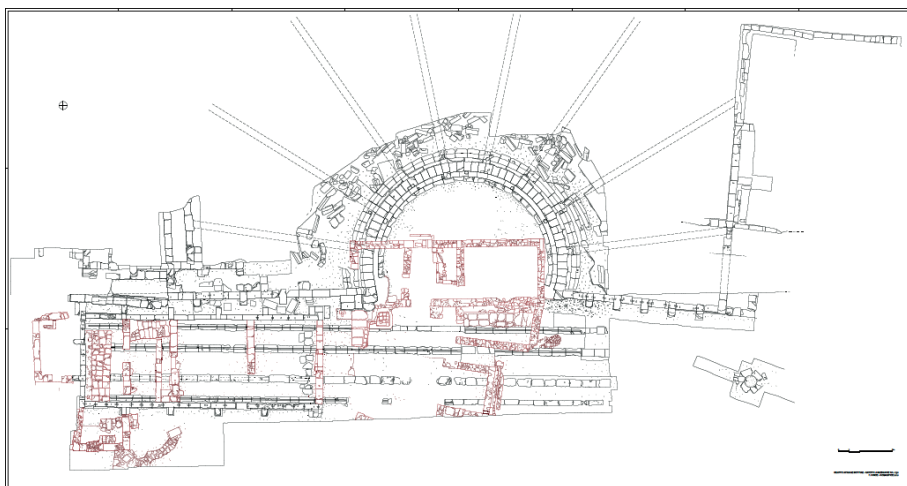
δεδομένα επιτρέπουν την μερική παρουσίαση του θεάτρου, με την επιφύλαξη της επανεξέτασης των στοιχείων και της αναθεώρησης ορισμένων συμπερασμάτων μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής του μνημείου.²⁴ Οι συγκριτικές αναφορές επικεντρώνονται κυρίως στην Α' οικοδομική φάση του θεάτρου της Μεσσήνης (3ος-1ος αι. π.Χ.), λόγω της άμεσης γειτνίασης, της χρονολογικής ταύτισης και των αρχιτεκτονικών ομοιοτήτων των δύο μνημείων (ΕΙΚ. 7 και 8).²⁵

Το θέατρο της Θουρίας είναι κτισμένο στη δυτική πλαγιά του λόφου της αρχαίας πόλης, σε κεντρικό σημείο της Αγοράς, που αποτελούσε τον πυρήνα της δημόσιας ζωής των κατοίκων. Η θέση του εντός του φυσικού, ωχροκάστανου συμπαγούς εδάφους (κιμηλιά) του πρανούς, καθιστά τη θεμελίωσή του σχετικά εύκολη, σε αντίθεση με το θέατρο της Μεσσήνης, το οποίο εδράζεται σε τεχνητή επίχωση, που την συγκρατεί ισχυρό ανάλημμα πεταλοειδούς σχήματος.²⁶ Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά αναφέρει περί θεάτρου ο Βιτρούβιος στο πέμπτο βιβλίο του έργου του *De Architectura* (V 3.7):

24. Ο έως σήμερα ανεσκαμμένος χώρος του αρχαίου θεάτρου της Θουρίας καταλαμβάνει έκταση περίπου 2,5 στρ. βλ. Αραπογιάννη (2016–2020), ΠΑΕ· Πετράκος (2016–2020), ΕΡΓΟΝ.

25. Θέμελης (2010) 19–27.

26. Θέμελης (2020) 20–21.

Εικόνα 8. Σχεδιαστική αποτύπωση (κάτοψη) του αρχαίου θεάτρου. Με ερυθρό χρώμα αποδίδονται τα μεταγενέστερα κτίσματα. (Αρχιτέκτων Γ. Νίνος, 2021)

Όταν το θέατρο κατασκευάζεται σε πλαγιά λόφου, τότε η θεμελίωση είναι εύκολη. Όταν όμως υπάρχει ανάγκη που υπαγορεύει την τοποθέτηση του (θεάτρου) σε επίπεδη ή ελώδη θέση, τότε το έδαφος πρέπει να σταθεροποιείται... (μετ. Π. Λέφας)

Η θέση του θεάτρου με προσανατολισμό προς τα δυτικά ταυτίζεται απόλυτα με τις απόψεις του Βιτρούβιου V 3.1-2 και 5-8.²⁷

Το υλικό κατασκευής του μνημείου είναι ο ψαμμιτικός ασβεστόλιθος (πωρόλιθος), όπως και στην αρχαία Μεσσήνη, γεγονός που δηλώνει την ύπαρξη λατομείων του πετρώματος αυτού στην ευρύτερη περιοχή της Μεσσηνίας. Η ορχήστρα είναι ημικυκλική με διάμετρο 16,30 μ.²⁸ ενώ ο αποχετευτικός αγωγός που την περιτρέχει είναι ανοιχτός, ορθογώνιας διατομής.²⁹ Στον πυθμένα του νότιου άκρου του αποχετευτικού

27. Ο προσανατολισμός του θεάτρου της Μεσσήνης είναι προς Ν.

28. Στη Μεσσήνη η διάμετρος της ορχήστρας είναι 23,56 μ. ενώ της Μεγαλόπολης, που θεωρείται το μεγαλύτερο ελληνικό θέατρο είναι 30,20 μ. Αποχετευτικός αγωγός περιτρέχει την ορχήστρα του θεάτρου της Μεγαλόπολης και της Μεσσήνης βλ. Θέμελης (2010) 19, 24.

29. Στον πυθμένα του αγωγού παρατηρήθηκαν κάποιες σχεδόν κυκλικές εσοχές, που παραπέμπουν σε φρεάτια, παρόμοια με αυτά που έχουν αποκαλυφθεί στους οχετούς τουλάχιστον δύο ακόμη δημόσιων οικοδομημάτων στη Θουρία: (α) στον πυθμένα του

Εικόνα 9. Αποψη του θεάτρου της αρχαίας Θουρίας από Ν (Αραπογιάννη, 2019)

αγωγού του θεάτρου εντοπίστηκαν δύο σχεδόν ορθογώνιες εγκοπές, που αντιστοιχούν σε δύο παρόμοιες, που αποκαλύφθηκαν λίγο ψηλότερα, στο κοίλο, μεταξύ των εδωλίων. Προφανώς οι εσοχές αυτές χρησίμευαν για την υποδοχή ξύλινων δοκών, που συγκρατούσαν υφασμάτινα σκίαστρα.³⁰ (ΕΙΚ. 9). Τα ύδατα του οχετού κατέληγαν μέσω λίθινου αγωγού, σε φρέαρ που αποκαλύφθηκε σε απόσταση περίπου 18 μ. νοτιοδυτικά της ορχήστρας. Το φρέαρ κυκλικής διατομής³¹ φέρει λίθινο χείλος και λιθοκτιστο στόμιο και ερευνηθηκε έως το βάθος των 4,50 μ.

-
- αγωγού των όμβριων υδάτων που εφάπτεται στην πρόσοψη της ιωνικής στοάς στο Ασκληπιείο βλ. Αραπογιάννη (2017) 85, εικ. 71, και (β) στον αγωγό που εφάπτεται κατά μήκος της δυτικής μακράς πλευράς μεγάλου οικοδομήματος, “περίβολος II”, σε μικρή απόσταση νοτίως του αρχαίου θεάτρου βλ. Αραπογιάννη (2015) 84, εικ. 38.
30. Στην Φάση Γ (μέσα 2ου-3ου αι. μ.Χ.) λειτουργίας του θεάτρου της Μεσσήνης εντοπίστηκαν ορθογώνιες διαμπερείς ή τυφλές οπές διανοιγμένες στις καλυπτήριες πλάκες του αγωγού, που χρησίμευαν για τη στερέωση ξύλινων πασσάλων κιγκλιδώματος, το οποίο προστάτευε τους θεατές κατά τη διάρκεια μονομαχιών στους ρωμαϊκούς χρόνους βλ. Θέμελης (2010) 35. Η ερμηνεία αυτή δεν αφορά στις εγκοπές του αγωγού της Θουρίας, δεδομένου ότι δεν τεκμηριώνεται ανασκαφικά η χρήση του αρχαίου θεάτρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, οπότε συνηθίζονταν οι μονομαχίες και θηριομαχίες στις ορχήστρες των θεάτρων βλ. Moretti (1992) 182.
31. Η διάμετρος του στομίου του φρέατος είναι 1,15 μ. και το ύψος του 1,58 μ.

Εικόνα 10. Τμήμα της ορχήστρας του αρχαίου θεάτρου της Θουρίας. Άποψη από Δ (Αραπογιάννη, 2016)

Κατά διαστήματα, λίθινες πλάκες μικρού πάχους κάλυπταν τον αγωγό της ορχήστρας, μια εκ των οποίων βρέθηκε στη θέση της.³² Οι πλάκες, στηρίζονταν σε αβαθείς εσοχές λαξευμένες στο χείλος του αγωγού και αντιστοιχούσαν προς τις κλίμακες ανόδου του κοίλου, διευκολύνοντας την πρόσβαση των θεατών από το κοίλο προς την ορχήστρα και αντίστροφα (ΕΙΚ. 10). Η πρώτη βαθμίδα της κλίμακος, που παρεμβάλλεται μεταξύ των εδωλίων της πρώτης σειράς και αντιστοιχεί προς την σωζόμενη καλυπτήρια πλάκα του αγωγού, έχει διαστάσεις: μήκος 0,66 μ. πλ. 0,38 μ. και ύψος 0,10-0,12 μ.

Στην εξωτερική περιφέρεια του αποχετευτικού αγωγού διαμορφώνεται πλατύς λιθόστρωτος διάδρομος από σφιχτά αρμολογημένες ορθογώνιες πλάκες, πίσω από τον οποίο αποκαλύφθηκε η πρώτη σειρά των λίθινων εδωλίων του κοίλου. Τα εδώλια εδράζονται σε λίθινο δάπεδο ενιαίο με αυτό του διαδρόμου και παρόμοιας κατασκευής³³ με υπερυψωμένο πίσω τμήμα, πλάτους 0,38 μ., για την έδραση της δεύτερης σειράς των εδωλίων.

Τα ψαμμιτικά εδώλια της πρώτης σειράς, διατηρούνται *in situ* και είναι συμπαγή με κυματιοφόρο στέψη, επιχρισμένα με λευκό ασβεστοκονίαμα,

32. Οι διαστάσεις των λίθινων καλυπτήριων πλακών είναι 0,64 x 0,57 μ. και πάχος 0,13 μ.

33. Οι διαστάσεις των πλακών είναι μήκ. 1/0,98 μ. πλάτ. 0,78 μ.

Εικόνα 11. Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Ο τοίχος της νότιας παρόδου.
Αποψη από ΝΔ (Αραπογιάννη, 2018)

ίχνη του οποίου διακρίνονται κατά τόπους³⁴ (ΕΙΚ. 10). Μεγάλες φθορές έχουν υποστεί τα εδώλια του κοίλου τόσο τα βρισκόμενα στη θέση τους, που έχουν βιάια πελεκηθεί, όσο και αυτά που στους μεταγενέστερους χρόνους αποσπάστηκαν εσκεμμένως από την αρχική τους θέση και κατακερματίστηκαν συστηματικά, ώστε να χρησιμεύσουν ως οικοδομικό υλικό σε παρακείμενα αγροτικά κτίσματα βυζαντινών χρόνων.³⁵ Το κοίλο, αν και δεν έχει πλήρως ανασκαφεί, ώστε να γνωρίζουμε τις ακριβείς διαστάσεις του, υπολογίζεται ότι χωρίζεται σε εννέα κερκίδες από οκτώ κλίμακες, που αναπτύσσονται ακτινωτά από την περιφέρεια της ημικυκλικής ορχήστρας προς το διάζωμα.³⁶

Το βόρειο ανάλημμα κτισμένο από μεγάλες λιθοπλίνθους σε ισοδομικό σύστημα, φέρει εσωτερικές και εξωτερικές αντηρίδες και σώζεται

34. Παρόμοια είναι τα σωζόμενα εδώλια της Α' φάσης του θεάτρου της Μεσσήνης, βλ. Θέμελης (2010) 24. Οι μέγιστες διαστάσεις των λίθινων εδωλίων του θεάτρου της Θουρίας είναι: μήκ. 1,69/1,31 μ. πλάτ. 0,38/0,36 μ. ύψ. 0,42/0,39 μ.

35. Το φαινόμενο της μεταγενέστερης έντονης λατόμευσης του αρχαίου υλικού παρατηρήθηκε και στο αρχαίο θέατρο της Μεσσήνης βλ. Θέμελης (2010) 37-38, εικ. 51, 53.

36. Το κοίλο του θεάτρου της Μεγαλόπολης, χωρητικότητας 20.000 θεατών, χωριζόταν με δέκα κλίμακες σε εννέα (9) κερκίδες ενώ το θέατρο της Μεσσήνης χωριζόταν σε ένδεκα (11) κερκίδες, βλ. Θέμελης (2010) 20.

Εικόνα 12. Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Η σκηνοθήκη.
Αποψη από ΒΔ (Αραπογιάννη 2020)

σε μήκος: 15,65/15,70 μ. και σε μέγιστο ύψος: 3,70 μ. Ο ισοδομικός τοίχος της βόρειας παρόδου, κτισμένος μπροστά στο ανάλημμα σε απόσταση 2,10 μ., φέρει επίσης αντηρίδες, σώζεται σε μήκος 18,10 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 4-5 δόμοι (2,07/2,10 μ.). Ο τοίχος της παρόδου επεκτάθηκε σε μεταγενέστερη φάση προς τα βόρεια με την προσθήκη τοίχου μήκους: 9,20 μ. και ύψους 7 δόμων (3,10 μ.), ώστε το συνολικό αποκαλυφθέν μήκος της υπολογίζεται σε 27,30 μ.

Παρόμοιας κατασκευής αλλά λοξής κατεύθυνσης ως προς την ορχήστρα είναι ο ισοδομικός τοίχος της νότιας παρόδου με πέντε (5) εξωτερικές αντηρίδες σε κανονικές αποστάσεις μεταξύ τους. Το μήκος της νότιας παρόδου είναι 15,60 μ. με μέγιστο σωζόμενο ύψος τεσσάρων (4) δόμων (ΕΙΚ. 11).³⁷ Στο νότιο άκρο του γωνιάζει σε ορθή γωνία με τον εξωτερικό, νότιο αναλημματικό τοίχο του κοίλου, κατεύθυνσης από Α-Δ και μήκους 26,70 μ. Ο ισχυρός αυτός ισόδομος τοίχος αποτελεί τη νότια αντιστήριξη του κοίλου, το οποίο στο σημείο εκείνο έχει υποστεί μεγάλη

37. Οι τοίχοι των δύο παρόδων του θεάτρου της Μεσσήνης (ανατολική και δυτική πάροδος) παρουσιάζουν παρόμοια διάταξη, όπου ο ανατολικός έχει λοξή κατεύθυνση ως προς την ορχήστρα, σε σχέση με τον δυτικό βλ. Θέμελης (2010) 19 εικ. 12 (σχεδιαστική κάτοψη του θεάτρου).

καταστροφή, με δραματική ταπείνωση των χωμάτων του φυσικού πρανούς, λόγω μεταγενέστερων εδαφικών διαμορφώσεων, για την δημιουργία τεχνητών επιπέδων (λαχίδες). Στο ανατολικό του άκρο ο νότιος αναλημματικός τοίχος γωνιάζει με ισχυρό τοίχο, κατεύθυνσης από B-N και αποκαλυφθέντος μήκους 14,00 μ.

Η σκηνοθήκη βρίσκεται στη δεξιά πλευρά της ορχήστρας (βόρεια) με εσωτερικές διαστάσεις μήκος 21,15 και πλάτος 7,70 μ. και εξωτερικές μήκος 22,20 και πλάτος 8,70 μ.³⁸ Το μεγάλο ορθογώνιο οικοδόμημα αποτελεί αυτόνομη κατασκευή με ιδιαίτερα προσεγμένη ισοδομική τοιχοποιία, αποτελούμενη από μεγάλες λιθοπλίνθους, με μέγιστο σωζόμενο ύψος τεσσάρων (4) δόμων στην ανατολική πλευρά και εξ (6) δόμων στη βόρεια. Οι τοίχοι φέρουν εξωτερικές αντηρίδες σε κανονικές αποστάσεις μεταξύ τους (3,80 μ.) (ΕΙΚ. 12).³⁹

Ο ανατολικός μακρός τοίχος της σκηνοθήκης απέχει δυτικά από τον τοίχο του βόρειου αναλήμματος 3,10 μ., ενώ από τον τοίχο της βόρειας παρόδου 1,45 μ. Ο στενός χώρος που δημιουργείται σε όλο το μήκος μεταξύ της σκηνοθήκης και της βόρειας παρόδου, με τις εκατέρωθεν αντηρίδες των δύο τοίχων, έχει τη μορφή οφιοειδούς διαδρόμου, ο οποίος προφανώς δεν ήταν προσπελάσιμος. Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι ο διάδρομος αυτός είχε επιχωθεί με φαιόχρωμα, πυρακτωμένα χώματα, που είχαν μεταφερθεί από αλλού (ίσως όμορο ιερό) και περιείχαν τεράστιο αριθμό ευρημάτων διαφόρων ειδών και υλών (όστρακα, οστά ζώων, μικροευρήματα κλπ.), ελληνιστικών χρόνων.⁴⁰

Η σκηνή καταλαμβάνει σε μήκος όλο τον χώρο δυτικά της ορχήστρας. Πρόκειται για επίπεδο χώρο, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και με ακαθόριστο έως σήμερα πλάτος. Κατά μήκος διασχίζεται από τρεις παράλληλες λίθινες αύλακες ασβεστολίθου, συνολικού μήκους 48 μ. από B-N, οι οποίες συνεχίζονται εντός της σκηνοθήκης, όπου καταλήγουν

38. Οι εσωτερικές διαστάσεις της σκηνοθήκης του θεάτρου της Μεσσήνης είναι μήκος 30,7 μ. και πλάτος 8,13 μ. και είναι κτισμένη στην αριστερή πλευρά της ορχήστρας, όπως και η σκηνοθήκη του θεάτρου της Μεγαλόπολης (διαστάσεων: 34,70 X 8,33 μ.) βλ. Θέμελης (2010) 22 εικ. 16α. Αντίθετα η σκηνοθήκη του θεάτρου της Σπάρτης (διαστάσεων: 34 X 9,5 μ.) βρίσκεται στη δεξιά πλευρά της ορχήστρας βλ. Yoshitake (2016) 122, fig. 5.

39. Εξωτερικές αντηρίδες διαθέτουν επίσης οι σκηνοθήκες των θεάτρων της Μεσσήνης, της Μεγαλόπολης και της Σπάρτης βλ. Yoshitake (2016) 127.

40. Η θέση της σκηνοθήκης σε σχέση με την βόρεια πάροδο εγείρει ερωτηματικά ως προς την είσοδο προς το κοίλο, που αναμένεται να απαντηθούν μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής και την ενδελεχή μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων.

(ΕΙΚ. 13). Οι λίθινες αύλακες εδράζονται σε ισχυρή λίθινη θεμελίωση⁴¹ και αποτελούνται από ορθογώνιες ασβεστολιθικές πλάκες μήκους 1,52/1,80 μ., πλάτους 0,50/0,65 μ., και πάχους 0,16/0,20 μ. με σφικτή προσαρμογή μεταξύ τους, χωρίς τη χρήση μετάλλινων συνδέσμων. Στην άνω επιφάνειά τους φέρουν συνεχή εγκοπή τετράγωνης διατομής πλάτους 0,08 μ. και βάθους 0,06 μ., για την υποδοχή των τροχών της ξύλινης κινητής σκηνής (γνωστή στην αρχαιότητα ως *πῆγμα*), την οποία, όπως φαίνεται, διέθετε το θέατρο.

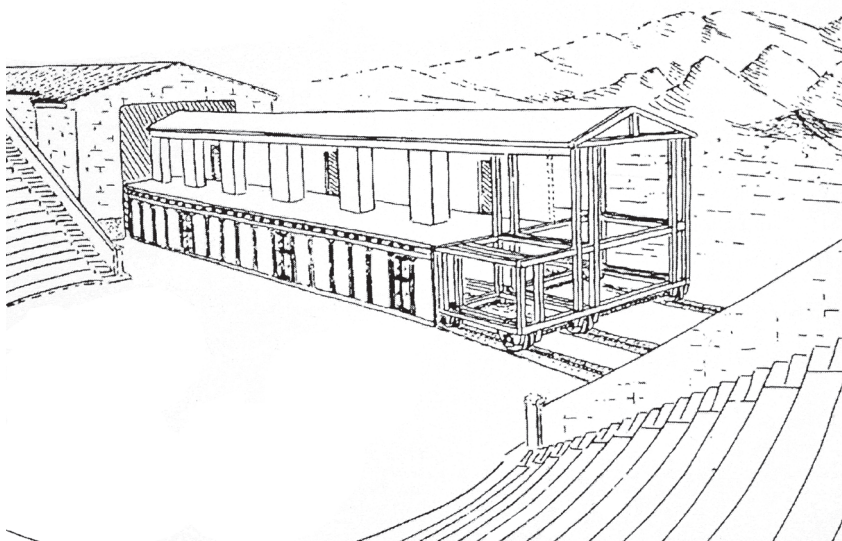

Εικόνα 13. Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας.
Οι αύλακες της κινητής σκηνής.
Άποψη από Ν (Αραπογιάννη, 2018)

Η απόσταση μεταξύ των δύο πρώτων από ανατολικά αυλάκων είναι 2 μ., ενώ η τρίτη δυτικότερη απέχει από τη δεύτερη 4,70 μ. Το διάστημα μεταξύ των δύο πρώτων αυλάκων αντιστοιχεί στο πλάτος του προσκηνίου της ξύλινης κινητής σκηνής ενώ το μεγαλύτερο διάστημα μεταξύ της δεύτερης και τρίτης αύλακος αντιστοιχεί στο πλάτος της ευρύτερης, ίσως διώροφης σκηνής, σύμφωνα με την αναπαράσταση του H. Bulle για την ξύλινη κινητή σκηνή του θεάτρου της Σπάρτης (ΕΙΚ. 14).⁴² Στον χώρο μεταξύ της δεύτερης και τρίτης αύλακος (απόσταση 2,50 μ. και 1,50 μ. αντίστοιχα) παρεμβάλλεται παράλληλος προς αυτές πλακόστρωτος διάδρομος, χωρίς ράγες, πλάτους 0,70 μ. Ο διάδρομος αυτός αποτελείται από μια σειρά ορθογώνιων πλακοειδών ασβεστολίθων (μέγιστων διαστάσεων μηκ. 1,65 μ. πλάτος 0,70 μ. και πάχος 0,20 μ.), σε

41. Οι διαστάσεις των λιθοπλίνθων της θεμελίωσης κυμαίνονται σε μέγιστες διαστάσεις μήκος 1,25/1,33 μ. πλάτος 0,63/0,65 μ. και ύψος 0,60/0,65 μ.

42. Yoshitake (2016) 124, fig. 8. Οι ίδιες ακριβώς τρεις λίθινες αύλακες σώζονται εντός της σκηνοθήκης του θεάτρου της Μεσσήνης σε μήκος 30,80 μ. Η απόσταση μεταξύ των δύο πρώτων αυλάκων είναι ίδια με αυτή του θεάτρου της Θουρίας, δηλ. 2 μ., ενώ η απόσταση μεταξύ δεύτερης και τρίτης αύλακος είναι 5,10 μ.

Εικόνα 14. Σχεδιαστική αναπαράσταση της ξύλινης κινητής σκηνής του θεάτρου της Σπάρτης. Σχέδιο H. Bulle (Θέμελης, 2010, εικ. 18)

απόλυτη εφαρμογή μεταξύ τους κατά τις στενές πλευρές, σχετίζεται προφανώς με την λειτουργία της κινητής σκηνής, ακολουθώντας τις λίθινες αύλακες σε όλο το μήκος τους.⁴³

Εντός της σκηνοθήκης οι λίθινες αύλακες διασχίζουν το δάπεδο κατά μήκος, στο ύψος της ευθυνηθρίας (ΕΙΚ. 15). Οι δύο ακραίες αύλακες (ανατολική και δυτική) σχεδόν εφάπτονται προς τους μακρούς τοίχους της σκηνοθήκης, απέχοντας ελάχιστα από αυτούς. Το βόρειο άκρο απόληξης των αυλάκων σχεδόν εφάπτεται κάθετα στην εσωτερική πλευρά του πίσω τοίχου της σκηνοθήκης. Προφανώς ο χώρος της σκηνοθήκης θα ήταν στεγασμένος στην αρχαιότητα, ίσως με ξύλινη, δίρριχτη κεραμοσκεπή στέγη, εφόσον χρησίμευε ως χώρος αποθήκευσης και φύλαξης της κινητής σκηνής. Φαίνεται ότι η ξύλινη κινητή σκηνή συρόταν με τη βοήθεια μηχανισμού επάνω στις λίθινες ράγες, έως τον χώρο της σκηνής για τις ανάγκες των παραστάσεων και στη συνέχεια φυλασσόταν και πάλι εντός της σκηνοθήκης.⁴⁴

43. Στο θέατρο της Μεσσήνης, ο διάδρομος αυτός είναι κτιστός με ασύμμετρους πλακοειδείς λίθους μικρού μεγέθους βλ. Θέμελης (2010) εικ. 17.

44. Yoshitake (2016) 123, fig.1 και 6, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι η ξύλινη σκηνή του θεάτρου της Μεσσήνης αποτελείτο από δύο ξεχωριστά μέρη: το προσκήνιο και τη

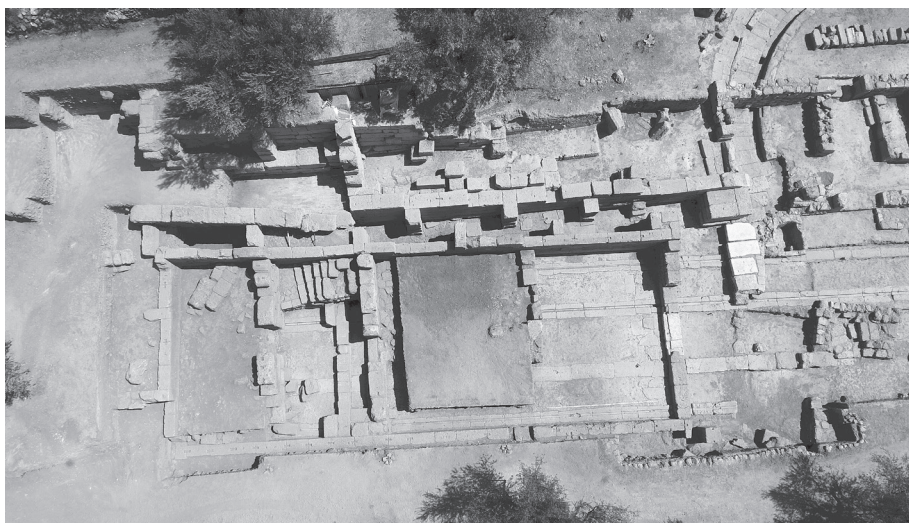
Η λειτουργία της κινητής σκηνής, που απαντά επίσης στα θέατρα της Μεσσήνης, της Σπάρτης και της Μεγαλόπολης⁴⁵, καλύπτει το χρονολογικό φάσμα από τα τέλη του 3ου/αρχές του 2ου αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. π.Χ.⁴⁶ Στους μεταγενέστερους χρόνους, διατηρήθηκε το κέλυφος του οικοδομήματος ενώ η νότια, ανοιχτή πλευρά της σκηνοθήκης κλείστηκε με τοίχο που έφερε στο μέσον άνοιγμα θύρας με κατώφλι. Η ενιαία αίθουσα της σκηνοθήκης διαχωρίστηκε σε τέσσερις επί μέρους ανισομεγέθεις χώρους, από πρόχειρους εγκάρσιους τοίχους κατασκευασμένους αποκλειστικά από αρχαίο οικοδομικό υλικό σε β' χρήση.⁴⁷ Αποτελεί θετική συγκυρία το γεγονός ότι η

Εικόνα 15. Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Οι λίθινες αύλακες εντός της σκηνοθήκης. Άποψη από Β (Αραπογιάννη, 2020)

σκηνή, που σύρονταν σε τέσσερις ράγες. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να υποστηριχθεί στην περίπτωση του θεάτρου της Θουρίας, όπου σώζονται σε άριστη κατάσταση *in situ* οι τρεις λίθινες ράγες ενώ η τέταρτη λίθινη σειρά, χωρίς αύλακα, πιθανώς χρησιμοποιείτο για την κίνηση των ανθρώπων ή των οικοδομικών ζώων που έσυραν την ξύλινη σκηνή, ίσως με τη βοήθεια κάποιου μηχανισμού.

45. Για το θέατρο της Μεγαλόπολης έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η κινητή σκηνή αποτελείτο από ξύλινα επιζωγραφισμένα πλαίσια (panels), τα οποία σύρονταν επάνω στις λίθινες ράγες βλ. Yoshitake (2016) 127-130, fig. 11, 12, 13, 14.
46. Η κινητή σκηνή της Μεσσήνης χρονολογείται στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ. και λειτούργησε έως τον 1ο αι. π.Χ., όταν καταδαφίστηκε η σκηνοθήκη λόγω της κατασκευής σταθερής σκηνής βλ. Θέμελης (2010) 23, 27.
47. Οι μεταγενέστερες οικοδομικές επεμβάσεις εντός της σκηνοθήκης, παρουσιάζουν τουλάχιστον τρεις φάσεις με την τελευταία, χρονολογούμενη γύρω στον 12ο αι. Ο χώρος φαίνεται ότι είχε αγροτική-αποθηκευτική χρήση και ίσως χρησιμοποιήθηκε και ως κατοικία διαθέτοντας και δεύτερο όροφο, όπως φανερώνει η λίθινη κλίμακα ανόδου που βρέθηκε σε έναν από τους χώρους της. Οι μεταγενέστερες επιχώσεις της σκηνοθήκης έφθαναν σε ύψος 2,30 μ. και αποτελούνταν από τεράστιο αριθμό πεσμένων λίθων της ανωδομής και πλήθος κεράμων στέγης ενώ τα χώματα ήταν φαιά με έντονα ίχνη καύσης, που φανερώνουν ότι το κτίσμα καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Εικόνα 16. Αεροφωτογραφία της σκηνοθήκης
(Φωτογραφία Jörg Rambach, 2019)

μεταγενέστερη χρήση του κτιρίου δεν επέφερε βλάβη στις αρχαίες λίθινες αύλακες του δαπέδου, οι οποίες διατηρήθηκαν αλώβητες (ΕΙΚ. 16).

Οι κατασκευαστικές ομοιότητες των θεάτρων της Θουρίας, της Μεσσήνης, της Μεγαλόπολης και της Σπάρτης, όπου παρατηρούνται πολλά κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, μαρτυρούν την εφαρμογή της ίδιας αντίληψης στην αρχιτεκτονική αυτών των θεάτρων της ίδιας εποχής (3ος-1ος αι. π.Χ.), τα οποία εντάσσονται σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό-πολιτισμικό πλαίσιο εκτεινόμενο από τη Λακωνία (θέατρο Σπάρτης), στη Μεσσηνία (θέατρα Μεσσήνης και Θουρίας) και την Αρκαδία (θέατρο Μεγαλόπολης).⁴⁸

Στο θέατρο της Θουρίας δεν διαπιστώθηκαν μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις σχετικές με την λειτουργία του μνημείου. Μετά την παύση της χρήσης του κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (2ος-1ος αι. π.Χ.), δεν υπέστη μετατροπές, μετασκευές ή προσθήκες. Ερειπώθηκε και εγκαταλείφθηκε στη λήθη, γεγονός που επιβεβαιώνει την πληροφορία του περιηγητή Παυσανία IV 31.1-2, ότι στην εποχή του (2ος αι. μ.Χ.)

48. Έως σήμερα δεν έχουν αποκαλυφθεί στον ελλαδικό χώρο άλλα θέατρα με τα συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που αφορούν στη λειτουργία ξύλινης, συρόμενης σε ράγες, κινήτης σκηνής. Για την ξύλινη σκηνή των παραπάνω πελοποννησιακών θεάτρων, βλ. Yoshitake (2016) 119-133, όπου η σχετική βιβλιογραφία.

οι Θουριάτες είχαν εγκαταλείψει την πόλη τους, που βρισκόταν *ἐν μετεώρῳ* και είχαν εγκατασταθεί δυτικότερα στην πεδιάδα του ποταμού Άρι. Οι λόγοι της εγκατάλειψης της αρχαίας πόλης παραμένουν άγνωστοι και ίσως οφείλονται σε ακραία γεωλογικά ή κλιματολογικά φαινόμενα που ανάγκασαν τους κατοίκους να αναζητήσουν ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης στις όμορες πεδινές, εύφορες εκτάσεις.

Οι σοβαρές μεταγενέστερες επεμβάσεις επάνω στα ελληνιστικά ερείπια του μνημείου (κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα του), που συνέβησαν πολύ αργότερα, στους βυζαντινούς χρόνους δεν σχετίζονται με την λειτουργία του αρχαίου θεάτρου, αλλά ανήκουν σε περιορισμένης έκτασης οικιστικές εγκαταστάσεις αγροτικού χαρακτήρα, που επωφελήθηκαν για το κατασκευή των κτισμάτων τους από την αφθονία του οικοδομικού υλικού του θεάτρου, το οποίο υπήρχε στο χώρο.

Αγροτική εγκατάσταση, πιθανώς αποθηκευτικό χώρο βυζαντινών χρόνων αποτελεί το ορθογώνιο επίμηκες κτίριο, που διασχίζει από Β-Ν την ορχήστρα του θεάτρου, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της (ΕΙΚ. 9).⁴⁹ Το κτίριο είναι κατασκευασμένο εξ ολοκλήρου από οικοδομικό υλικό του αρχαίου θεάτρου και κυρίως από εδώλια ακέραια ή κατακερματισμένα, τα οποία αποξηλώθηκαν βάνουσα από την αρχική τους θέση στο κοίλο, συσσωρεύθηκαν στην περιφέρεια της ορχήστρας και χρησιμοποιήθηκαν σε β' χρήση στην μεταγενέστερη τοιχοποιία.⁵⁰

Ο αγροτικός χαρακτήρας του κτίσματος αυτού επιβεβαιώνεται από τα παρακείμενα λείψανα ενός ληνού, αποτελούμενου από τέσσερις αρχαίες ασβεστολιθικές πλάκες άγνωστης προέλευσης, σε β' χρήση, επάνω στις οποίες γινόταν η σύνθλιψη των σταφυλιών και ένα εφαπτόμενο σε αυτές κτιστό, ορθογώνιο υπολήνιο για την αποθήκευση του γλεύκους μέσω ενός πήλινου αγωγού.

Έξω από τον βόρειο στενό τοίχο του μεταγενέστερου οικοδομήματος, πίσω από την πρώτη σειρά των εδωλίων του κοίλου, εντοπίστηκε μια συστάδα χριστιανικών κεραμοσκεπών ακτέριστων τάφων, που προφανώς ανήκαν στους φτωχούς κατοίκους του αγροτικού οικισμού. Η μεταγενέστερη χρήση του χώρου είχε ως αποτέλεσμα την διατάραξη των αρχαίων επιχώσεων και την απώλεια σημαντικών κινητών ευρημάτων

49. Οι διαστάσεις του επιμήκους μεταγενέστερου κτίσματος είναι: μήκος 17,90 μ. πλάτος 6,15 μ. μεγ. σωζ. ύψος: 1,30 μ. πάχος τοίχων: 0,65/0,70 μ.

50. Η ανασκαφή στον χώρο της ορχήστρας υπήρξε εξαιρετικά δυσχερής λόγω του μεγάλου όγκου των πεσμένων διάσπαρτων λίθων (μεταξύ των οποίων πολυάριθμα εδώλια), που προέρχονταν από την κατάρρευση της ανωδομής του μεταγενέστερου ορθογώνιου κτίσματος.

Εικόνα 17. Το αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Γενική άποψη
(Φωτογραφία Jason Rambach, 2019)

(κεραμική, επιγραφές, γλυπτά), χρήσιμων για την απόλυτη χρονολόγηση του μνημείου.

Η συνέχιση των ανασκαφών, κυρίως στο κοίλο και στην βορειοδυτική πλευρά του μνημείου, αναμένεται να φέρει στο φως νέα στοιχεία, που θα συμβάλλουν στην ερμηνεία ορισμένων ασαφειών ως προς την αρχιτεκτονική και τη λειτουργία του θεάτρου (ΕΙΚ. 17). Ταυτόχρονα θα βοηθήσουν στην εξαγωγή αρχαιολογικών συμπερασμάτων για τον ακριβή χρόνο της ίδρυσής του, τα κριτήρια για την επιλογή της θέσης του, το ιστορικό πλαίσιο και τις οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες, που επέτρεψαν την κατασκευή ενός τόσο σημαντικού δημόσιου οικοδομήματος στη Θουρία.⁵¹

51. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό την αιγίδα της οποίας πραγματοποιούνται οι συστηματικές ανασκαφές στην αρχαία Θουρία από το έτος 2009 έως σήμερα συνεχώς. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στο ΥΠΠΟΑ για τις παρεχόμενες αδειοδοτήσεις προκειμένου να διεξάγεται απρόσκοπτα το αρχαιολογικό έργο στην Θουρία, καθώς και στην οικεία Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας για την συνεργασία της. Ευχαριστώ από καρδιάς τους επί σειρά ετών συνεργάτες μου αρχαιολόγους Ε. Φράγκου και Ι. Κακούρο, τον αρχιτέκτονα Γ. Νίνο, τον τοπογράφο Β. Πάνου και τον γεωλόγο Λ. Πολυμενάκο για την πολύτιμη συμβολή τους κατά τη διάρκεια του αρχαιολογικού έργου στο αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Εκφράζω επίσης τις ολόθερμες ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου στον μεγάλο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραπογιάννη, Ξ. (2009-2013), “Ανασκαφή στην αρχαία Θουρία”, *ΠΑΕ* 2009-2013.
- Αραπογιάννη, Ξ. (2014), “Ο θησαυρός από τον ναό του Ασκληπιού και της Υγείας στην αρχαία Θουρία”, *ΑΕ* 2014, τ. 153, 185-196.
- Αραπογιάννη, Ξ. – Μακρή, Α. (2015), “Οι επιγραφές από τον χώρο του Ασκληπιείου της αρχαίας Θουρίας”, *ΑΕ* 2015, τ. 154, 83-94.
- Αραπογιάννη, Ξ. (2016 – 2020), “Ανασκαφή στην Αρχαία Θουρία”, *ΠΑΕ* 2016 – 2020.
- Αραπογιάννη, Ξ. (2017), *Αρχαία Θουρία: Το Ασκληπιείο*, Αθήνα.
- Αραπογιάννη, Ξ. – Μακρή, Α. (2019), “Νέος εφηβικός κατάλογος από την αρχαία Θουρία”, στο Στεφάνωι στέφανος. *Μελέτες εις μνήμην Στεφάνου Ν. Κουμανούδη* (1931–1987), Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία, Αθήνα, 229-240.
- Bieber, M. (1961), *The History of the Greek and Roman Theater*, 2η έκδ., Princeton.
- Bursian, C. (1872), *Geographie von Griechenland*, Bd. 2: *Peloponnesos und Inseln*, Leipzig.
- Γιαννακόπουλος, Ν. (1953), “Τρία νέα ευρεθέντα ορόσημα της οροθετικής γραμμής της αρχαίας Μεσσηνίας και Λακωνίας”, *Πλάτων*, 147 κ.ε.
- Curtius, E. (1852), *Peloponnesos: Eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel mit Karten und eingedruckten Holzschnitten*, II, Gotha.
- Frazer, J. (1898), *Pausanias's Description of Greece*, Vol. III, New York 1965.
- Hope Simpson, R. (1957), “Identifying a Mycenaean State”, *BSA*, 243-245.
- Hope Simpson, R. (1966), “The Seven Cities Offered by Agamemnon to Achilles”, *BSA*, 121-124.
- Θέμελης, Π. (1969), “Ιερόν Ποσεδώνος εις Ακοβίτικα Καλαμάτας”, *ΑΑΑ* 2, 352-357.
- Θέμελης, Π. (2010), *Τα θέατρα της Μεσσηνίας*, εκδ. Διάζωμα, ΕΝΑΕ 4, Αθήνα.
- Κουρσούμης, Σ. – Κοσμόπουλος, Δ. (2013), “ΑΓΕΡ ΔΕΝΤΗΛΙΑΤΙΣ. Παλαιά και νέα ορόσημα στην κορυφογραμμή του Ταυγέτου”, *ΑΕ* 152, 55-75.
- Leake, W. (1830), *Travels in the Morea*, I, London.
- Le Bas, P. (1870), *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris.
- Moretti, Ch. (1992), “L’adaptation des theatres de Grece aux spectacles imperiaux”,

χορηγό των ανασκαφών, το “Ίδρυμα Γ. και Β. Καρέλια”, χωρίς την μακροχρόνια και γενναιόδωρη υποστήριξη του οποίου το αρχαιολογικό έργο στην αρχαία Θουρία θα ήταν κατά πολύ υποδεέστερο. Ευχαριστίες οφείλονται στο “Ίδρυμα Καπετάν Βασίλη και Κάρμεν Κωνσταντακόπουλου” και το “Ίδρυμα Ψύχα” για τις χορηγίες τους, καθώς και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου και τα μέλη της Εταιρείας Φίλων Αρχαίας Θουρίας για την επί σειράν ετών, παντοειδή στήριξή τους στο έργο μας.

- στο C. Landes – V. Kramérovskis (επιμ.), *Spectacula II: Le theatre antique et les spectacles. Actes du colloque tenu au Musee Archeologique Herni Prades de Lettres 27-30 avril 1989*, 182.
- Πετράκος, Β. (2009–2013), “Θουρία”, *Έργον*, Αθήνα.
- Πετράκος, Β. (2016–2020), “Θουρία”, *Έργον*, Αθήνα.
- Πολυμενάκος, Λ. (2015), “Γεωφυσική έρευνα για την αναζήτηση του θεάτρου της αρχαίας Θουρίας στην Αίπεια Μεσσηνίας”, *Τεχνική Έκθεση (αδημοσίευτη)*.
- Πολυμενάκος, Λ. (2017), “Γεωφυσική έρευνα για την αναζήτηση του θεάτρου της αρχαίας Θουρίας στην Αίπεια Μεσσηνίας”, *Συμπληρωματική Τεχνική Έκθεση (αδημοσίευτη)*.
- Sachs, G. (2006), *Die Siedlungsgeschichte der Messenier. Von Beginn der geometrischen bis zum Ende der hellenistischen Epoche*, Hamburg.
- Σκιάς, Α. (1911), “Τοπογραφικά και επιγραφικά των εν Μεσσηνία Φαρών και των πέριξ”, *ΑΕ*, 117-118.
- Valmin, M. N. (1930), *Etudes topographiques sur la Messenie ancienne*, Lund.
- Yoshitake, R. (2016), “The Movable Stage in Hellenistic Greek Theatres. New Documentation from Messene and Comparisons with Sparta and Megalopolis”, *Archäologischer Anzeiger*, 123 χ.ε.

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
xeniapogianni@gmail.com